

"צחוק אברהם": מסע אישי וקולקטיבי אל לב האפלה

"והו אלוהים שאברהם מעמידו בניסיון ולא להיפך" (1 עמ' 139)

אל לב האפלה

ספרו של יצחק בנימיני **צחוק אברהם**, מתבונן בספר בראשית החל מתיאור הבריאה ועד רגע השיא של עקדת יצחק, בדרך הפשט, וכוחו בסערה שמתחוללת מתחת לקריאת הפשט; ההתבוננות הצמודה שלו בטקסט שוללת את האפשרות לומר "לא ראינו, לא שמענו, לא ידענו". בנימיני עוקב אחר היחסים בין אלוהים לבני האדם ובין האדם לשדיו הפנימיים עד רגע השיא - עקדת יצחק. מטרתו של בנימיני היא לחשוף את פרצופו האמיתי של אלוהים ולגלות כיצד לחיות על פני האדמה המקוללת/נערצת מחד גיסא (ראה את הפרשה השנייה בספר: "בריאת האדמה") ולשמור על צלם אנוש מאידך גיסא (ראה את הפרשה השלישית בספר: "בני האלוהים"): "החטא לאלוהים היה לפנים גדול החטאים,

אך הנה מת האלוהים ובזאת מתו גם החוטאים ההם. כעת הדבר האיום ביותר הלא הוא לחטוא לארץ" (פרק 2). אם כן, ספרו של יצחק בנימיני, **צחוק אברהם**, הוא מסע אל אחד הסיפורים החשובים בתרבות המערב, סיפור עקדת יצחק. בנימיני מגיע אל סיפור העקדה, בסוף מסע אישי היורד לשורשי ההווה האנושית. המסע לנפש האדם חושף את סיפור קיומו של האדם מול האבסורד; סיפורו של האדם שגילה כי רק דבר אחד קדוש באמת: להיות אנושי ולהתייבב נגד שיטת "הצדק האלוהי", הדיכטומית-טכנית-אוטומטית-הרסנית: "הפעולה ההשמדתית היא חלק ממנגנון אוטומטי בתוך האלוהות, היא דחף לחסל ולהשמיד, דחף שאלוהים עצמו כמעט אינו יכול כנגדו, כנגד המנגנון" (1 עמ' 170). באופן מפתיע מתגלה הדבר מתוך מה שבמבט ראשון נראה כנכונותו של אברהם להקריב את בנו. אבל, אם אני מבין נכון את כוונתו של בנימיני, תגליתו

הגדולה של אברהם היא שאפשר לעמוד בפני המכונה האלוהית הדיכטומית. מאבקו של אברהם הוא מאבק למצוא את הדרך למרד מבלי לשפוך דם, דרך שאלפי שנים אחר כך אימץ אלבר קאמי (פרק 3). הדיכטומיה האלוהית היא הנכונות לרצוח בשם רעיון האלוהית והיא הביאה למאה אכזרית, רצחנית ובלתי נתפסת של סטליניזם והיטלריזם.

כדי לרדת לעומק הסיפור האנושי, בנימיני מנסה לפענח גם את מסעו של אלוהים; מסע המתחיל בחושך המוחלט בטרם ייברא העולם ונגמר במפגש עם אברהם. בנימיני עוקב אחר התהליך הרפלקטיבי של אלוהים כפי שהוא משתקף מיחסיו עם האנושות כולה, עם פרטים נבחרים (אדם, נח, אברהם וכל היתר) ועם האדמה; "הסובייקט הראשון הקיים הוא האדמה, ומה שבא אחרי כן זהו האלוהים ה' אשר מתממש באמצעות פעולת ההפריה הפאלית שלו" (1 עמ' 37), המסע מתחיל ביום שנאמרה המילה הראשונה והוציאה את העולם ואת בוראו מהתווה והביאה אותו

אל הבדידות ואל הצורך באחר: "ורק השפה היא הבוראת את היש הזה ומסוגלת להפכו ללא כאוטי" (שם, עמ' 20). מסע זה הוא גם מסעו של האדם המחפש עוגנים בעולם. עולמו של יצחק (ועולמנו שלנו) הוא עולם ללא עוגנים מאז העקדה: "איזה דבר מוזר ומגוחך הם החיים - הסידור המסתורי של היגיון ללא רחמים למטרה ללא תועלת" (4 עמ' 131). במסע שעושים אלוהים ואדם, כל אחד בדרכו, מתגלה הקונפליקט בין התשוקה האדירה להשמיד כדי לטהר, לבין האנושיות: "במבט האלוהי הפנימי המהרהר לו על תשוקתו לאכזריות שצריכה להיגמל" (1 עמ' 71). קונפליקט זה מלווה ומעצב מחדש את האדם בכל רגע - וברור ש"זה לא צחוק זו מלחמה על החיים" (עמ' 5 בן מלך שעשוי מאבנים טובות). המלחמה על החיים מתחילה במילה. המילה היא דיבור, והשם, "יצחק", הוא הגדרת היחסים האמיתיים בין אלוהים לאדם, הוא משקף צחוק אלוהי שיש המכנים "צדק אלוהי".

האובססיה האלוהית לאדמה, לאדם ולדם, משתקפת וחוזרת שוב ושוב בהתנהלות האדם בסביבתו האקולוגית-חברתית-פוליטית שהרי אלוהים אינו מסוגל להתמודד עם מה שיצר, עם האמונה בו - חוסר הביטחון שלו גובל בפראנויה, הבריתות שהוא כורת אינן לטובת האדם אלא לטובת טבעו ההרסני:

"אלא שאלוהים אמביוולנטי לגבי האדמה הרחמית: היא גם מפרה ומפיצה את צאצאיה, אולם בה בעת גם מעוררת את חרדת המיזוג עם הכאוס ההיולי הראשון. מלבד זאת, היא מעוררת קנאה באלוהים-של-המסמן על כך שהיא בוראת באופן טבעי מתוך בטנה, רחמה, ארציותה, ולא באמצעות המילה המופשטת. אלוהים מתנועע בבלבול אל מול הרחם. כל זה יוצר תחושה של בלבול גם אצל האדם שאלוהים אינו החלטי; כל זה יוצר את ממד הצחוק בתגובתם של שרה ואברהם אליו, את הבדיחה" (1 עמ' 97); "וכאמור, האין זה אל משתעשע החושק ביחסים עם שאתו ירדוד למען יושיעו, כדי שיוכל לחזק את ביטחונו העצמי" (שם, עמ' 131).

בכל אחד מההקשרים: סביבה, חברה, אדם, הנראה בא לידי ביטוי רק בהתפרצויות געשיות של רחשים עמוקים וסמויים הנובעים מהצורך האלוהי ליצור אחר כלשהו כדי לבטל את (ולתמודד עם) הבדידות. ההפתעה הגדולה, מבחינתו של אלוהים, היא שהאחר מביא עמו את האובססיה הבלתי נשלטת להשמיד, לחסל ולטהר.

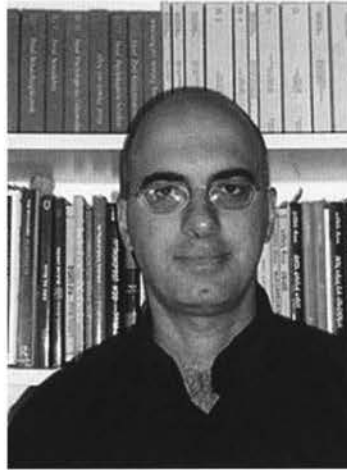

הסוד הגדול: מיהו באמת יצחק?

רק כשמתחורר מהלכו הסמוי של בנימיני, מתגלה גם עוצמת יצירתו. הספר נכתב מנקודת מבטו של יצחק (יצחק בן אברהם) שהוא מספר יודע כל. מטרתו של המספר (יצחק בנימיני בדמותו של יצחק בן אברהם) היא להבין את אביו העוקד, וכדי להבין עליו להתחיל מבראשית; אין סיפור העקדה אלא סוף התהליך. אם יצחק אינו יכול לקבל את אברהם, אנו איננו יכולים לקבל את אבותינו שלנו, וגרוע מכך, אנו עצמנו איננו יכולים להיות אבות (6). קריאתו הצלולה של בנימיני, היא שיח רפלקטיבי בינו לבינו והיא בוחנת בעין ביקורתית את כל הנחות היסוד שעליהן אנחנו מתבססים. אין לנתק את סיפורו של בנימיני מסיפורו של אברהם, ניתן לומר כי הספר הוא וידוי נוסח אוגוסטיניוס, כמעט. יצחק בנימיני בנעליו של יצחק (בן אברהם) מספר את סיפורו של אברהם באמפתיה, בנסותו להחלים מטראומת העקדה. הדבר אינו פוגע באמינות הסיפור, והבחירה בנקודת מבט זו פותחת פתח תקווה בפסימיות האובססיבית של בנימיני.

התשוקה האלוהית

אלוהים מודע למנגנון ההרס שבו, ובשם שהוא מעניק לבנו "יצחק", הוא מתווה כיצד יש לפעול מולו ואיתו, או נכון יותר, כיצד הוא מתייחס לסאגה האנושית כולה - צחוק שחור ותו לא. אברהם מבין זאת היטב, הוא מודע למסר שאלוהים מעביר לו, הוא הבין זאת מיד כששרה צחקה; צחוקה שלשרה אינו אלא שריקת הפתיחה למשחק הפטליסטי מול אלוהים, התגובה הראשונית התמימה של אלוהים היא תגובה ראשונית בלבד: "וַיֹּאמֶר יְהוָה, אֶל־אַבְרָהָם: לְמָה זֶה צָחָקָה שָׂרָה" (בראשית י"ח, ג') בשרשרת תגובות המובילה בסופו של דבר לעקדה. בשלב הזה הדרך היחידה להתמודד עם אלוהים היא להשתתף איתו בצחוקו, לשחק בכללים שלו ולנסות להרוויח זמן. אבל ברור שאלוהים, כבר בשלב זה, משתעשע במחשבה "צחוק מי שצחוק אחרון". מה שאנו מכירים כבר מסיפור דורו של נח,

יצחק בנימיני

מאז העקדה חוזר סיפורה של האנושות באופן אובססיבי ובלתי נשלט (שהרי יש "מנגנון שמעל אלוהים" (1 עמ' 131) על הדפוס: אבות עוקדים את בניהם ואלוהים צוחק, משחק, מתעלל, דוחק את האדם לקצה רק כדי שאברהם שוב יעמת את אלוהים ואת עצמו מול האנושיות הטוטאלית. אברהם אפוא, הוא האדם המורד, הוא האב שהראה את הדרך, הוא מי שמתעמת עם השדים הפנימיים, עם תשוקות בלתי אפשריות שהופכות את חייו של האדם המודע לחיים שאין בהם רחמים. העימות של אברהם עם אלוהים הוא על המנגנון הדיכוטומי, הוא ניסיון להציב אלטרנטיבה בתחום האפור האנושי והאפשרי. אברהם מנתק את הראוי הבלתי אפשרי מהמצוי. אברהם הולך להקריב את בנו, כך ניתן להבין מבנימיני, משום שכך הוא יכול לעמת את אלוהים עם המנגנון שלו עצמו.

אנושי, אנושי מדי

הקריאה של בנימיני (שבחר, להבנתי, ביצחק כמספר) אינה מאפשרת לקבל את פרשנותו של קירקגור בסגנון "גיבור האמונה" (ראה בהרחבה: 8), בנימיני נאבק בכל כוחו במעשה העקדה. חשיבותה של תובנה זו נעוצה בניסיונה לזעוק את זעקת האדם המורד נגד העקדה. בתוך הכאוס הנוכחי לא רק אבות עוקדים את ילדיהם או ילדים רוצחים את אבותיהם, העקדה מתרחשת בעולם הפנימי, במרחב שהאדם המודע לעצמו עוקד את עצמו כדבר שבשגרה - וכפי שטען קאמי: המודעות העצמית מגלה את ניצניה הראשוניים בצחוק (3). תהליך המודעות העצמית והצחוק נולדים עם העקדה: "האבסורד פורץ מתוך הקונפליקט שבין הקריאה האנושית ובין השתיקה הבלתי-הגיונית של העולם" (9). ההתמודדות היומיומית עם סיפור העקדה היא האנושיות, ולכן, האופן שבו בנימיני מתאר את אברהם, העצמת האנושיות שבאברהם, מאפשרת לנו לחזור לעצמנו, להרגיש כאבות, כאחים לנשק, כילדים ולהיות, יחד עם זאת בני אדם שבלב מנגנון ההישרדות שלהם עומדת טראומה קשה. כאמור, אברהם הוא הראשון שהתעמת עם אלוהים ועם השדים הפנימיים. הקריאה בספר בראשית עם בנימיני, עושה את אברהם מופת של אנושיות בניגוד ל"גיבור האמונה", הנורא והאיום. עם זאת מבין הקורא שאין אנו בניו של אברהם בלבד, גם יצחק הוא אבינו, והטראומה שאין קשה ממנה שהוא חווה, היא לחם חוקנו ועלינו לחיות עמה גם היום.

סוף

"עד אשר אל מול הומור שחור זה של האלוהים המשתעשע בברואיו ניצב האדם, אשר אינו משתתף במתאר המגנך אלא מעמיד את העיקרון שהאל אינו מושלם בצדקתו, או אף גרוע יותר - שבמושלמותו אינו צודק, שכן מושלמות טוטלית זו דורשת מימוש של שיח סניטרי שאינו מאפשר כלל קיום אנושי" (1 עמ' 164).

בעקדת יצחק אנו נחשפים למודל יהודי קלאסי, מודל ההליכה על הקצה, ההליכה עד הסוף שתמיד גובלת בסירוף (מודל מצדה), האמונה כי רק כשהולכים עד הסוף, והרוע משתלט על כל מרחב ההווה, הגאולה בוא תבוא. תהליך הגמילה ממודל גאולה הבאה אחרי חושך גדול ("משואה לתקומה") ארוך ומייגע, וצחוק אברהם, הוא צעד בדרך לשם. עיצוב זהותנו על בסיס חיובי ולא על בסיס שלילי (חרדה משואה נוספת), הוא תנאי לחיים שבהם תשוקת ההרס מדוכאת והאנושיות שולטת. השפה שבה נושם וכותב בנימיני היא עוד זירת מאבק, מאבק נוסח קפקא. השפה פשוטה, יומיומית, בהירה וצחה. מתוך ספרו של

חוזר בפרשת וירא: סיפור הפיכת סדום ועמורה בפרש המזכיר לאדם "מי הבוס", אין הוא אלא בריון כמו טוני סופרנו וקפטן קורץ ומכאן גם שם הפרשה, "וירא", ובשם קולנועי יותר: "הזוועה...הזוועה"; אברהם לומד לפחד מאלוהים, משמע, לומד להכיר את אופיו הרצחני, כשאין חתניו של לוט מאמינים לו - "וַיְהִי כַּמְצָחַק בְּעֵינֵי תַתְנִי" (בראשית יט', יד') אלוהים ממחר לסגור איתם חשבון. אלוהים אינו אוהב להיות לצחוק ואין זה מפתיע אפוא כי הוא בא חשבון גם עם שרה לאחר שצחקה - ואברהם הבין זאת. צחוקה של שרה, נעשה לצחוק הגורל כשהיא אומרת כי הולדת יצחק היא בדיחה על חשבונה ועל חשבון בעלה. "וְאַבְרָהָם בֵּן מֵאָת שָׁנָה בְּהוֹלֵד לוֹ אֶת יִצְחָק בְּנוֹ; וַתֹּאמֶר שָׂרָה צָחַק עֵשָׂה לִי אֱלֹהִים כֹּל הַשְּׂמֵעַ יִצְחָק לִי" (בראשית כא, ה'-ו'). בפרשה שעיצבה את תרבות המערב, שרה מבטאת את מה שהיא מרגישה בדיוק: אלוהים, אם הוא מתערב, עושה זאת מתוך משחק אירוני והמשחק בורח לו מהידיים ונעשה למציאות שהוא אינו מושל בה: "הנס אפוא הוא עצירת מנגנון העונשין המכאני המופעל מתוך האלוהות" (1 עמ' 116).

בספרו חושף בנימיני את השיח האישי שלו: אדם מול האבסורד האלוהי. חשיפה זו פותחת בפניו את הדרך להבנת אופי היחסים של אברהם עם אלוהים; החשיפה האישית מאפשרת לו להתבונן על אלוהים כעל מהות המשתוקקת להשמיד את האדם - את האחר, את הזר שבתוכו. בנימיני מציג את תשוקתו של האדם להיות א-או, כמו אלוהים. הדיאלוג בין האדם לאלוהים הוא דיאלוג פנימי של האדם עם טירופו, עם ניוונו, משום שבלבו פועל המנגנון הדיכוטומי-אלוהי הלא-אנושי, הרצון להתנער מהבלבול ומהעמימות בנוגע למה שמותר ולמה שאסור ובניסוח אחר, הצורך להבהיר את החוק ולהגדיר את הרע: "יש ציון של עצם הרע אבל אין פירוט של המעשים הרעים" (שם, 120). אחת התובנות הגדולות העולה מקריאת צחוק אברהם, התובנה כי המציאות הקשה מוכיחה שהאדם אינו יכול לעמוד במבחן האלוהי-דיכוטומי שלו כנגד עצמו. ברגעי זוועה קיצונית לא ניתן עוד להחזיק במודל הדיכוטומי ולהמשיך לחיות, שימור המודל במצבי קיצון מוביל להלם קרב, לתיעוב עצמי, לעקרנות, לשנאת הגוף, לרצון להתענות עד מוות, לרצון לחיות בגוף אחר. בעבור האדם, המודל הדיכוטומי הוא רעל:

You have to have men who are moral, and at the same time, who are able to utilize their primordial instincts to kill without feeling, without passion. Without judgment. Without Judgment. Because it's judgment that defeats us. (Kurtz: *Apocalypse Now*)

בנימיני אנו למדים שלעתים, הדרך הנכונה להתקדם, עוברת דרך הבנה טובה יותר של הסיפור שעיצב אותנו, שהרי האדם אינו אלא סיפור.

ספרו של בנימיני חשוב מכמה סיבות ואין לצמצמו לממד מסוים. בנימיני קושר בין תרבות המערב לבין בעיות הזהות המלוות אותנו היום, לא רק כיהודים, אלא גם, ובעיקר, כבני אדם החיים במתח שבין "גם-וגם" לבין "או-או". הוא מצליח להחזיר אנשים שאיבדו כל עניין במקורות אל סיפור שורשי העם היהודי. הקריאה בספר בראשית בעיניים צלולות, בהנחייתו של בנימיני, מחייבת אותנו להתעמת עם עצמנו כבעלי משפחות, כבודדים, כאבות, כבנים, כעוקדים וכנעקדים ומאפשרת לנו להבין את עצמנו ואת המציאות שבה אנחנו חיים טוב יותר, ובעת הזו, זהו צורך אמיתי.

יצירות שהוזכרו

1. יצחק בנימיני, *צחוק אברהם*, רסלינג 2011.
2. פרידריך ניטשה, *כה אמר זרתוסטרא*, תרגם ישראל אלדד, שוקן 1997.
3. אלבר קאמי, *האדם המורד*, תרגם צבי ארד, עם עובד 1972.
4. ג'וזף קונרד, *לב האפלה*, תרגם אברהם יבין, עם עובד 1999.
5. שולי רנד, *בן מלך שעשוי מאבנים טובות*, נקודה טובה 2007.
6. אביתר בנאי, *אבות ובנים*, 1997.
7. יעקב גולומב, *אביר האמונה או גיבור הכפירה? שוקן 1999*.
8. אלבר קאמי, *המיתוס של סזיפוס: מסה על האבסורד*, תרגם: צבי ארד, עם עובד 1978.

יוחאי עתריה, בוגר החוג לכלכלה ותוכנית המצטיינים של אוניברסיטת חיפה, מוסמך האוניברסיטה העברית בחוג למדעי הקוגניציה באוניברסיטה העברית. תלמיד דוקטורט בהנחייתה של פרופ' בן מנחם (האוניברסיטה העברית) ופרופ' יובל נריה (אוניברסיטת קולומביה).